

‘Notabele levensvormen.’ In het jonge koninkrijk van Willem I ontstond een nieuwe ‘heersende klasse’ van notabelen, die het algemeen belang van het land moest vertegenwoordigen. Daarbij ging het — aanvankelijk — om een soort vervlechting van nationale politiek en lokale groepsbelangen. Kenmerkend voor deze notabelenstand was het onderlinge huwelijksverkeer, de hang naar het buitenleven, het in de ban geraken van ficties van adeldom en heerlijkheden én de afkeer van partijschap. De notabele dames en heren waren, aldus Van der Laarse, ‘half-adellijk en half-patricisch, half-aristocratisch en half-burgerlijk.’ Hun levenswijze is eerder deftig dan aristocratisch te noemen. Rond 1900 had deze stand van notabele families inmiddels een onmiskenbaar (vooral politiek) functieverlies geleden. Van der Laarse meent dat in die tijd deze families ook definitief kozen voor permanent wonen op het platteland óf in de stad. Alleen verder onderzoek kan duidelijk maken of die trend zich alleen in en rond Alkmaar manifesteerde of ook elders in Nederland.

Een sterk punt van de bundel is dat de lezer toegang krijgt tot de manieren waarop mannen en vooral vrouwen binnen deze families dachten over de kringen waarin zij verkeerden. Over het algemeen zijn de artikelen van deze jonge, pas afgestudeerde historici goed geschreven, hoewel in sommige vraagstelling én formulering van conclusies beter hadden gekund. Maar deze plooiën worden weer aardig glad gestreken door de inleiding van hun docent. Tenslotte: de uit de verschillende familiearchieven afkomstige foto’s in het boek laten nog eens goed zien hoezeer wooncultuur en gezinsleven de wereld van de notabelen rond 1900 bepaalden. En dat was zeker niet alleen het geval in en rond Alkmaar.

Yme Kuiper

O. W. Hoogerhuis, *Baren op Beveland. Vruchtbaarheid en zuigelingensterfte in Goes en omliggende dorpen gedurende de 19e eeuw* (Dissertatie Wageningen 2003, A. A. G. Bijdragen XLII; Wageningen: Afdeling agrarische geschiedenis, Wageningen Universiteit, 2003, 336 blz., ISBN 90 5808 858 8).

Deze mooie studie bewijst eens te meer hoeveel nauwkeurige informatie over het leven van historische actoren is te puren uit historisch-demografisch onderzoek. Hoogerhuis stelt zich ten doel een opmerkelijk gegeven uit de negentiende-eeuwse demografie van ons land te beschrijven en te duiden. In de provincie Zeeland lag de zuigelingensterfte tot het derde kwart van deze eeuw op een niveau dat aanzienlijk hoger was dan in de rest van het land. Nu gold rond 1850 dat dit het geval was voor heel west Nederland, maar zelfs in vergelijking met Noord-Holland en Zuid-Holland is de Zeeuwse zuigelingensterfte uitzonderlijk. In de jaren tachtig van de vorige eeuw hebben E. W. Hofstee aan de ene kant en C. Vandenbroeke, F. van Poppel en A. van der Woude aan de andere kant al gedebatteerd over de oorzaken van deze hoge zuigelingensterfte. Hofstee achtte de verzilting in het westen van Nederland reden voor de hoge sterfte onder zuigelingen, zijn opponenten zagen de oorzaak eerder in het al dan niet geven van borstvoeding en de lengte van de zoogperiode. Deze discussie wordt door Hoogerhuis nieuw leven ingeblazen door gebruik te maken van recente ontwikkelingen in de historische demografie. Met name de toegenomen belangstelling voor studies gebaseerd op gegevens van microniveau en het meer gesofisticeerd worden van de statistische methoden hebben onze kennis en inzichten in snel tempo verbeterd.

Hoogerhuis beschrijft na de historiografische en methodologische inleiding uitvoerig zijn onderzoeksgebied, dat naast Goes ook de omliggende dorpen Kloetinge, Kattendijke,

Wolphaartsdijk en 's-Heer Arendskerke omvat, een gebied dat hij verder Groot-Goes noemt. Het empirisch onderzoek begint met een beschrijving van zuigelingensterfte (1811-1900) en doodsoorzaken (1875-1899), waarbij Groot-Goes ingekaderd wordt in de provinciale en landelijke ontwikkeling. De uitzonderlijke positie van Zeeland wordt eens te meer bevestigd en de oorzaak ligt volgens de statistiek van doodsoorzaken in de groep van ziekten van de spijsverteringsorganen. Medische tijdgenoten weten dat aan de te snelle overgang van borstvoeding op kunstmatige voeding.

Vervolgens zoomt de auteur in op een nadere analyse van de zuigelingensterfte in Groot-Goes. Hier is het dat het onderzoek gebeurt op basis van individuele gegevens, verzameld uit de akten van de burgerlijke stand. Hoogerhuis kan zodoende de visie van tijdgenoten aanvullen en statistisch onderbouwen. De sterfte nam inderdaad toe omdat in de dorpen de borstvoeding tijdens de oogstmaanden nagenoeg verdween, concludeert hij. Ook de invloed van temperatuur, beroepsgroep en geboortenummer wordt aangetoond. Nu blijkt uit de literatuur dat zuigelingensterfte, borstvoeding en vruchtbaarheid nauw samenhangen. Vandaar dat een apart hoofdstuk wordt gewijd aan de relatie tussen zuigelingensterfte en vruchtbaarheid, annex nuptialiteit. In Groot-Goes werd veel en jong gehuwd, was de vruchtbaarheid hoog, maar steeg de bevolking toch maar langzaam vanwege de hoge sterfte. Hoogerhuis berekent binnen de geboorte-intervallen de periode die samenhangt met het geven van borstvoeding. Weer blijkt dat lactatie in Goes meer en langer werd gegeven dan op het omringende platteland. Voorts wordt duidelijk dat, zoals verwacht, de conceptiekansen omgekeerd evenredig waren aan de intensiteit en duur van lactatie. De auteur meent uit de resultaten ook te kunnen afleiden dat de dood van een zuigeling een snelle nieuwe conceptie uitlokte.

Tot slot beperkt Hoogerhuis zijn onderzoeksgebied tot een van de dorpen van Groot-Goes, te weten Wolphaartsdijk, waar de sociale segregatie van de bevolking groot was. Dit biedt hem de mogelijkheid om de invloed van woon- en leefomgeving, alsmede van de kenmerken van het huishouden op zuigelingensterfte te bepalen in het dorp met de zelfs binnen Groot-Goes opvallend hoge sterfte onder pasgeborenen. Allereerst valt op dat de sterfte binnen de twee dorpskernen relatief hoog was, hetgeen Hoogerhuis toeschrijft aan de overvolle huizen. In dit dorp blijkt eens te meer dat er een duidelijke relatie bestaat tussen warmte en zuigelingensterfte. Bovendien is de sterfte in een gezin hoger naarmate er meer kinderen worden geboren, neemt het sterfterisico toe voor kinderen met een hoge pariteit, en is de overlevingskans voor pasgeborenen het laagst in grote arbeidersgezinnen.

Hoogerhuis heeft een overtuigende bijdrage geleverd aan onze kennis van de negentiende-eeuwse zuigelingensterfte in Nederland. De gememoreerde discussie wordt door hem beslist in het voordeel van de borstvoedingshypothese. Daarnaast biedt het boek interessante informatie over sociale ongelijkheid voor de dood, over het effect van de rangorde van geboorte en seizoensinvloeden. Ook bij overtuigende studies zijn er kanttekeningen te plaatsen. Zo vraag ik me af of het benadrukken van *vervangingsgeboorten* niet al te zeer suggereert dat er sprake was van bewuste actie, terwijl hier waarschijnlijk domweg de vruchtbaarheid van de vrouw sneller hervat wordt na het staken van het zogen. En dan de titel. Waarom heet een boek over zuigelingensterfte in vredesnaam *Baren op Beveland? Baren en begraven op Beveland* allitereert toch ook mooi!

Theo Engelen

Y. Segers, *Economische groei en levensstandaard. De ontwikkeling van de particuliere consumptie en het voedselverbruik in België, 1800-1913* (ICAG-studies I; Leuven: Universitaire pers Leuven, 2003, 631 blz., €68,-, ISBN 90 5867 333 2).

In een kloek werk van meer dan zeshonderd pagina's is Yves Segers er in geslaagd om een overzicht te geven van de levensstandaard der Belgische bevolking in de negentiende eeuw. Het boek is met zijn bijlagen, waarin meer dan honderd pagina's zijn gevuld met tabellen, een genot voor de liefhebber van kwantitatieve geschiedenis, maar is dankzij een aantal institutionele componenten ook interessant voor hen die meer enthousiast worden van een descriptieve insteek. *Economische groei en levensstandaard* biedt voor economisch georiënteerde historici een feest der herkenning. Het sluit goed aan bij tendensen binnen hun vakgebied. Dit boek is een product van de historische reconstructie der Belgische nationale rekeningen. In de afgelopen decennia is in diverse andere landen, waaronder Nederland, een soortgelijk project uitgevoerd. Daarnaast speelt het 'Standard of living debate' een cruciale rol in het werk van Segers. De centrale vraag in dit debat is of de levensstandaard van de bevolking is verbeterd gedurende de industrialisatie. In veel gevallen is de bevolking overigens al verengd tot de (industrie)arbeiders. Ook bij Segers speelt deze nuance een rol. In zijn studie staat de ontwikkeling van de levensstandaard in België gedurende de lange negentiende eeuw centraal. Zijn conclusie is dat over het algemeen, zeker vanaf het midden van de negentiende eeuw, de particuliere bestedingen en de voedselconsumptie verbeterden, maar dat voor een groot deel van de bevolking deze knik pas omstreeks 1880 zichtbaar is. Als een optimist met bedenkingen neemt Segers genuanceerd stelling in dit debat.

In een aantal opzichten lijkt in het werk van Segers sprake van een bedachtzame of conservatieve benadering, hoewel hij ook een aantal 'vernieuwingen' in zijn onderzoek betreft. Daarbij speelt een rol dat zijn studie een onderdeel vormde van een project in Leuven ter reconstructie van de nationale rekeningen van België. Dit heeft voor een belangrijk deel de keuzes bij zijn studie bepaald. Deze richt zich op het nationale niveau, maar door middel van gericht onderzoek zijn de gegevens aangevuld. De basis van zijn onderzoek vormen de reeksen aangaande de productie van voedingsmiddelen en de bestedingen per hoofd van de bevolking. In deel twee van zijn boek wordt in een elftal hoofdstukken uiteengezet op welke wijze zijn gegevens betreffende de particuliere consumptie zijn samengesteld. In deel drie worden deze gegevens nader geanalyseerd. In deel vier poogt Segers dit beeld uit te werken door het consumentengedrag te verklaren. Hierbij gaat hij expliciet in op de fiscale politiek van de Belgische overheid, maar ook op de effecten van marketing. Dit leidt tot aardige, ook politiek relevante, inzichten en is zeker een belangrijke meerwaarde van dit onderzoek, zodat dit voorbeeld zeker navolging verdient.

Bij de analyse van zijn dataset kiest Segers voor descriptieve statistiek. Vanuit de reeksen concludeert hij beschouwend zonder dat hij zich overgeeft aan andere geavanceerdere statistische instrumenten. Hierdoor blijft het boek voor iedereen leesbaar, maar is mogelijk ook zijn verklaringsmodel te beperkt. Het is evenzeer jammer dat Segers als basisperiode voor zijn groeivoeten de jaren 1846-1854 gebruikt. In deze jaren was de levensstandaard op een negentiende-eeuws dieptepunt, zodat de groei, zoals hij overigens ook zelf constateert, wordt overschat. Dit kan een verkeerd beeld opleveren voor de minder oplettende geschiedvorser.

Segers maakt gebruik van een beperkt aantal indicatoren: de aloude maatstaf: het reële loon; en de nieuwere maatstaven: bestedingen en voedselconsumptie. Segers biedt zijn lezers een zeer interessante en systematisch opgezette verhandeling van de consumptie die stoelt op twee soorten bronnen: productiegegevens en informatie uit belastingstatistieken. Deze reeksen geven